
קולטים עלייה: האומנם תרמה "ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל" לקליטתם של העולים בשנותיה הראשונות של המדינה?*

ברוך פורמן

תקציר

מידת תרומתם של ארגוני ספורט לקליטתם של עולים-מהגרים ולהשתלבותם בחברה לא נדונה כלל עד לעת האחרונה במחקר החברתי-היסטורי. במאמר זה ייעשה ניסיון לבחון סוגיה זו לראשונה תוך התמקדות ב"ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל", ארגון הספורט הגדול במדינה בשנים הראשונות לקיומה.

תאריכים: "ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל", עלייה, ארגוני ספורט, תאוריה סוציולוגית.

העשור הראשון למדינה בכלל והשנים 1948-1952 בפרט היו מן החשובים ביותר בתולדות הציונות המודרנית. תחילה גויסו כל המשאבים להדיפת צבאות ערב. בתום המלחמה הופנו כל המשאבים לקליטת רבבות העולים שעלו ארצה. גלי העלייה, הרכבם האנושי, דרכי קליטתם ודפוסי היחסים שהתגבשו בין הקולטים לנקלטים שרטטו למעשה את המפה הפוליטית והחברתית של מדינת ישראל עד עצם היום הזה.

פרק הזמן החשוב ביותר בעלייה היה מיולי 1948 עד יולי 1951. מספר העולים בתקופה זו נע בין 10,000 ל-31,000 נפש בחודש. האוכלוסייה בארץ גדלה מ-650,000 נפש ב-1948 ל-1,322,000 נפש במאי 1951 (ליסק, תשנ"ט). עלייה המונית זו עוררה בעיות קשות בעיתוי שלה, בהיקפה ובהרכבה: אשר לעיתוי, העולים הגיעו למדינה שעברה מלחמה: הקמת המדינה גררה מלחמה עקובה מדם, שבה התמודדה המדינה הצעירה עם צבאות ערב על עצם קיומה. המלחמה הביאה בעקבותיה משבר כלכלי קשה, שבא לידי ביטוי במחסור חמור במזון, ביגוד, דיור, מקורות תעסוקה ועוד. גם הרכבה האנושי של העלייה עורר בעיות וחששות בקרב בני "היישוב הוותיק". עיקר החשש נבע מהקשיים שצפו עם קליטתם של עולי עדות המזרח ובעיקר יהדות צפון-אפריקה. גם תהליך המיון הנוקשה שעליו הוחלט באוקטובר 1951 (אלתרמן, 2000; הכהן, תשנ"ח; ליסק, תשמ"ז) לא הצליח למנוע את הקשיים, המשברים והלבטים שליוו את תהליכי קליטתם של העולים. משברים ופערים אלה באו לידי ביטוי בכל תחומי החיים: הכלכלי (ברקאי, תש"ן) הפוליטי (ליסק, תשנ"ט; ליסק והורביץ, 1977), החינוכי (בר יוסף ופדן, 1964; סימון, 1953, 1957) והחברתי (ליסק, תשנ"ו). כל הניסיונות להתמודד עם קשיים אלה, כגון דיור חלופי או מציאת מקורות תעסוקה, לא צלחו ולא מנעו את היווצרותה של "ארץ ישראל השנייה". תחום פעילות אחר שנועד לכאורה להתמודד עם אותם קשיים, ושעד היום כמעט שלא בא לידי ביטוי במחקר הן ההיסטורי והן הסוציולוגי (פורמן, 2005), היה הפעילות הספורטיבית המאורגנת שהתקיימה

בקרב העולים בשנותיה הראשונות של המדינה. לפעילות זו חברו כל ארגוני הספורט שפעלו בארץ. אולם הפעילות המשמעותית ביותר בתחום זה נעשתה על ידי "ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל", שהיה ארגון הספורט הגדול ביותר באותה תקופה וייצג את מפא"י, שהייתה אז מפלגת השלטון, ואת מפלגות הפועלים האחרות. מאמר זה נועד אפוא למלא את החלל שנוצר בתחום זה ולתאר את הפעילות הספורטיבית שנעשתה בקרב העולים בשנותיה הראשונות של המדינה, מניעה, היקפה ומידת הצלחתה לאור התאוריות הסוציולוגיות הקיימות, כפי שבאו לידי ביטוי בפעילותה של "ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל".

הזיקה בין פעילות ספורטיבית לעולים מהגרים בראי התאוריות הסוציולוגיות

שאלת הזיקה בין העיסוק בספורט בקרב מהגרים (ועולים) לבין שיפור מצבם החברתי-כלכלי העסיקה כבר את ראשוני הסוציולוגים של הספורט בארצות הברית בשנות ה-60 של המאה ה-20 (Boyle, 1963; Loy & Kenyon, 1969) בעקבות העימותים הבין-גזעיים שהתרחשו שם, כגון מצעד המחאה על ושינגטון בשנת 1963, פעילותו של מרטין לותר קינג וריצחתו בשנת 1968. הגורמים שהניעו את הסוציולוגים של הספורט דווקא בארה"ב לעסוק בנושא הנ"ל היו:

1. היותן של תופעות ההגירה בארצות הברית בולטות באופן מיוחד. בתוך המיעוטים שחיו שם בשנות ה-60 של המאה ה-20 היו האפרו-אמריקאים כ-15% מכלל אזרחיה (Scott, 1971; Williams, 1964).
2. התמורות והשינויים שעברו על מיעוט זה בשנות החמישים, ובעיקר בשנות השישים של המאה ה-20, ותוצאותיהם החברתיות, בעיקר המאבק לשוויון זכויות שנבע מאפליה חברתית, כלכלית וחינוכית קשה (Williams, 1977).
3. התפתחותן של תנועות מחאה אנטי-גזעניות. עד לשנות ה-60 של המאה ה-20 חשבו האתלטים האפרו-אמריקאים כי יצליחו לשפר את מצבם אם יהיו פסיביים ואם יקדישו את כל מרצם לשיפור הישגיהם בספורט. החל מאמצע שנות ה-60 הם נוכחו לדעת כי לא יצליחו לנתק את עצמם מהתהליכים החברתיים שהתרחשו סביבם. האירוע שסימל יותר מכול את התעוררותם התרחש בטקס הסיום של ריצת 200 מטר במשחקים האולימפיים שנערכו במקסיקו בשנת 1968, בעת ששלושת הספורטאים האמריקאים שזכו במקומות הראשונים, כולם אפרו-אמריקאים, הצדיעו באגרוף קמוץ – סמל "הכוח השחור" – בעת נגינת ההמנון (Scott, 1971).

התיאוריה הסטרוקטורלית-פונקציונאלית (תיאוריית המכלול)

סוציולוגים פונקציונליסטים דוגמת דורקהיים ודריבין (דריבין, 1968; Durkheim, 1956) רואים בחינוך מוסד חברתי שתפקידו ליצור קונצנזוס ואינטגרציה חברתית לשם שמירה על המשך קיומה ויציבותה של החברה. לטענתם, חברה יכולה להמשיך ולשרוד רק אם

קיימת בה מידה מספקת של סולידריות וקונפורמיות עם הערכים המרכזיים שלה. תפקידו של החינוך הוא להטמיע אצל דור ההמשך את הערכים והנורמות המשותפים לחברה. לפיכך החינוך בא בראש ובראשונה לספק את צורכי היחיד ולא דווקא את צורכי החברה. תיאוריה זו מניחה שבני האדם הם לומדים פסיביים המפנימים את כללי ההתנהגות ואת התפקידים החברתיים שעליהם למלא אגב לימוד במסגרות החברתיות השונות. תהליכי חברות (סוציאליזציה) אלה מתרחשים באמצעות "אחרים משמעותיים", כגון הורים, מורים, חברים, מדריכי ספורט, מפקדים בצבא ועוד, שהם המודלים שהיחיד רוצה לחקותם מתוך הזדהות או מתוך רצון להיות מתוגמל או שייך לקבוצה. הסוציולוגים של הספורט הכותבים מתוך השקפת עולם זו מניחים שלספורט בבית הספר יש תפקיד חברתי הן ברמה החברתית הרחבה והן ברמת בית הספר והקהילה. ברמה החברתית הרחבה הספורט הוא עוד אחד ממנגנוני החברות העוזרים ליצור אזרחים מועילים וקונפורמיים המפנימים את הנורמות העיקריות של החברה שבה הם חיים (Coleman, 1961). ההשתתפות בספורט תחרותי בבית הספר, בארגוני ספורט ובמכללה בונה תכונות אופייניות הנחשבות חיוביות בחברה ומביאה להישגים חברתיים, לימודיים ותעסוקתיים (פייגין והנגבי, 2004). אלה העוסקים בניסיון להסביר תהליכי חברות טוענים, שהאימונים המפרכים והשעות הרבות המוקדשות לאימונים ולמשחקים מפתחים אצל התלמידים הספורטאים את הדבקות במטרה ואת הקבולת הנפשית לעבודה קשה ולדחיית סיפוקים. נוסף על כך הם סבורים, שחוקי המשחק והכללים הנוקשים שהמאמנים מטילים על הספורטאים מלמדים את החניכים לקבל סמכות היצרנית מחד ולפתח משמעת עצמית מאידך כדי להתאים את עצמם לדרישות המשחק, המאמן, השחקנים והצופים. כמו כן המשחק הקבוצתי, המחייב התחשבות באיכויותיהם ובבעיותיהם של שאר חברי הקבוצה, מלמד אותם שללא שיתוף פעולה והגינות הם לא יצליחו לאורך זמן (Kleiler & Roberts, 1981; Loy & Ingham, 1973). מקצת ההשערות האלה נבחנו במבחני חברות, וברבים מהם נמצא כי ספורט תורם להעלאת הדימוי העצמי, רמת הציונים, לשאיפות אקדמיות ולשיפור מצב חברתי-כלכלי (Broh, 2002; Coakley, 1993; Marsh, 1993). תחרויות הספורט גם משמשות הזדמנות לכל התלמידים – ספורטאים, פעילים, מעודדים וצופים – להתאחד בשאיפה לקראת מטרה משותפת תוך התעלות מעל מטרות אישיות ותוך התעלמות מאיבה בין-אישית. (בן-פורת, 2003).

מצדדי תיאוריית המכלול טוענים כי הספורט המודרני שבסיסו הישגיות מציע הזדמנויות של ממש לניעות של אנשים ונשים מקטגוריות חברתיות שונות, ובכך הוא יוצר מכניזם של כילול חברתי תוך מסמוס הגבולות בין הקבוצות האתניות, המעמדיות. לדעתם, הספורט הוא "המשווה הגדול". ראשית, משום שהוא "עיוור" מבחינת גיוס המשתתפים, ומה שקובע את ההשתתפות בו היא היכולת המוכחת על המגרש. שנית, משום שעל קו הזינוק, בטרם נשרקה שריקת הפתיחה או נורתה יריית הזינוק, כל המשתתפים בו שווים (Hobsbawm, 1992). בכוונה או שלא בכוונה הספורט והכדורגל מייצרים תהליכי אינטגרציה הנסבים על השמטת הפרטיקולארי (העדה, המעמד והמגדר) והעלאת הכללי האומה, המדינה.

הפונקציה האינטגרטיבית של הספורט באה לידי ביטוי דווקא באותם מקומות שבהם

קיימים שסעים חברתיים המאיימים על שלמותה ואחדותה של החברה ועל ליכודה הלאומי (בן-פורת, 2003). נדמה שאת הביטוי המילולי – וגם המעשי – הטוב ביותר לתיאוריה זו נתן רלף קליין ז"ל, ניצול שואה שעלה ארצה אחרי השואה והפך לאחד הכדורסלנים והמאמנים הבולטים בספורט הישראלי במשך עשרות שנים, שאמר:

המעבר הצורב לארץ וקבלת הפנים הצוננת לה זכיתי שינו את המוטיבציה שלי לחלוטין. תחושת הקיפוח, העלבון משמות הגנאי, ההתנהגות המתנשאת של הצברים והזלזול הכללי בזרים הולידו בי את הצורך להוכיח לעצמי שאני טוב לפחות כמותם. ידעתי, כי רק בעזרת הספורט אוכל לעשות זאת (טיר, 2000).

תיאוריות הקונפליקט

הסוציולוגים המנתחים את הספורט מנקודת מבט של תיאוריית הקונפליקט מבקרים את הגישה הפונקציונאלית וטוענים כי מערכת החינוך היא למעשה מוסד הדואג ליצור מחדש הבדלים חברתיים (Social Reproduction) ולא לקידום שוויון הזדמנויות וצמצום פערים בחברה. שיצור חברתי הוא תהליך שבאמצעותו נשמר המבנה החברתי-מעמדי ונוצר כל העת מחדש. לטענתם, מערכות החינוך בעולם משתמשות במנגנוני מיון וחסירה המקנים יתרון רב לבני המעמד הבינוני והגבוה על פני בני המעמד הנמוך בתחרות על התעודות והתארים שבלעדיהם אין היום אפשרות להתקדם בעולם התעסוקה. גם מחקרים שנעשו בישראל הראו כיצד מערכות מיון, כגון הקבוצות, מגמות ומסלולים מחד ומנגנוני חסימה, כגון תעודת הבגרות והבחינה הפסיכומטרית מאידך, מפלים לרעה ילדים שהוריהם בעלי רמת השכלה ורמת הכנסה נמוכה יותר, ובהם רבים מבני עדות המזרח (יוגב ואילון, 1988). אלה שדוגלים בגישה זו טוענים כי הספורט כמו מוסדות אחרים בחברה משקף ומחזק את המבנה המעמדי הקיים ואת החלוקה הבלתי שווה של המשאבים הכלכליים בין הגזעים, המעמדות והמינים. הספורט המאורגן בכל הרמות משקף את הריבוד המעמדי בחברה שבה בעלי ההון, בעלי הקבוצות, הספונסרים ואפילו המאמנים הם גברים לבנים ממשפחות מהמעמד הבינוני, ואילו השחקנים ברובם הם בני המעמד הנמוך. לבעלי הצבע, להיספנים ולנשים יש סיכוי נמוך בהרבה להעפיל לצמרת ולהרוויח כסף רב. הם אינם נמנים עם בעלי הקבוצות או עם המאמנים בליגות הגבוהות, וגם בשדה המשחק עצמו הם משחקים בתפקידים שנחשבים יוקרתיים פחות (Chalhoun, 1987).

אף על פי שלמראית עין הספורט משמש אפיק לניעות חברתית בקרב בני המעמד הנמוך, הרי שלמעשה שיעור הצעירים המצליחים להתקדם בדרך זו הוא זניח. במחקר שהקיף 26,000 תלמידי תיכון בארצות הברית נמצא ששיעור ההשתתפות של תלמידים בספורט התחרותי בבית הספר קשור קשר חיובי למעמד החברתי שלהם. ככל שהם באים ממשפחות אמידות ומשכילות יותר, כן הם משתתפים יותר בספורט (Fejgin, 1994). אמצעי התקשורת נוטים להבליט דווקא את הדוגמאות המעטות של נערי גטו שחורים שהצליחו לתפוס עמדות חשובות בעולם הספורט ולהתקדם בסולם החברתי, אך חסידי גישת הקונפליקט טוענים כי אין זה המצב לאשורו, ומיתוס זה מרדים את בני המעמד הנמוך וגורם להם להאשים את

עצמם בהישגיהם הנמוכים במקום לצאת למאבק חברתי על חלוקה מחדש של המשאבים החברתיים. רבים מאותם ספורטאים בני המעמד הנמוך שהצליחו להיכנס ללימודים אינם מסיימים אותם (Harris, 1991).

סוציולוגים אחרים טוענים כי מנהלי קבוצות הספורט במכללות והמאמנים מנצלים את הספורטאים שאינם זוכים בדבר פרט להזדמנות (ובמידה רבה לאשליה להצליח) ומקנים להם נורמות של רמאות ואגרסיביות (Eitzen, 1992). הסוציולוגים של הספורט המייצגים את גישת הקונפליקט טוענים כי הספורט הוא אכן אמצעי לחברות של צעירים, אך מנקודת מבטם הערכים שלהם הספורט מחנך הם לאו דווקא ערכים הומניסטיים ואין בהם כדי לסייע לצעיר או צעירה להתפתח ולהגיע להישגים חברתיים. לדעתם, באמצעות הספורט האליטות השליטות דואגות שהצעירים יפנימו את הנורמות ואת הערכים של עולם הכלכלה הקפיטליסטי, שהאליטות מפיקות ממנו את מרב היתרונות.

במסגרת הרחבה יותר של תיאוריית הקונפליקט קיימות גם גישות פמיניסטיות הרואות בספורט מכשיר לשיצור חברתי ולישימור הבדלי הכוח בין המינים, כלומר לשימור ההגמוניה הגברית בעולם. החוקרים טוענים כי האידיאולוגיה הפטריארכאלית ואי-השוויון בין המינים הנובע ממנה והבא לידי ביטוי בכל תחומי החיים: במשפחה, בתעסוקה, בדת, בצבא ובפוליטיקה משתקפים היטב בעולם הספורט. בעולם זה קיימים הסדרים, ערכים וסמלים המחזקים חלוקת עבודה על פי מגדר ואת התפקידים והסטראוטיפיים הסקסיסטיים הקיימים בחברה בכמה דרכים:

1. החברה אינה מעודדת את הנשים ואת הנערות לעסוק בספורט.
2. הספורט מהווה לנערים עולם של הזדמנויות הן לפיתוח הזהות הגברית הקשורה לכוח, לאגרסיביות ולתחרותיות והן לרכישת מעמד חברתי בבית הספר, ולעומת זאת משאיר לבנות תפקידים שוליים, כגון נבחרת המעודדות או ענפי ספורט הנחשבים נשיים יותר כגון התעמלות, מחול ושחייה.
3. אמצעי התקשורת הנשלטים בידי גברים (כתבים, פרשני ספורט, מנהלי ערוצים, בעלי חברות פרסום וכו') מציגים את הספורטאיות ואת הספורט הנשי כאפיזודה שולית וחסרת חשיבות. חשיפת הספורט הנשי בתקשורת אפסית לעומת החשיפה שלה זוכה הספורט הגברי (פייגין והנגבי, 2004).
4. הגישה הסקסיסטית כלפי הנשים בספורט, המדגישה בין היתר את דימוי הגוף הנשי לעומת זה הגברי, איננה מושתתת על הבדלים הביולוגיים הטבעיים בין גברים לנשים אלא על תפיסות מובנות מבחינה חברתית שנקבעו בידי הגברים השולטים בעולם. הגברים מעוניינים בנשים קטנות, חלשות ומלאות במקומות ה"נכונים" כדי שתשמנה להם אובייקט מיני ואימהות לילדיהם, ולפיכך הם יצרו את תמונת הגוף האידיאלית של האישה ומנסים לשלול כל צורה אחרת. ראוי לציין כי גישה סקסיסטית זו כלפי נשים ספורטאיות גורמת תופעות של אלימות ושל הטרדה מינית הן מצד מאמנים והן מצד ספורטאים אחרים (Luschen & Sage, 1981).

המניעים לפעילותה של התאגדות "הפועל" בקרב העולים

תחילתו של הקשר בין "התאגדות הפועל" לעולים נוצרה כבר בתחילת שנת 1947 ביזמתה של ההתאגדות. לרצון זה חברו מניעים שונים. "ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל" נחלשה מאוד בעקבות התגייסותם של רבים מחבריה והשתתפותם במלחמת העולם השנייה ובמלחמת השחרור. הביטוי הבולט היה בעיקר בירידה החדה במספר החברים והסניפים. רבים מחברי "הפועל" שנלחמו בשורות הבריגדה, ההגנה וצה"ל לא שבו בתום המלחמות לפעילות ספורטיבית ולפעילות כעסקנים.¹ גלי העלייה האדירים שהציפו את המדינה בשנותיה הראשונות שכנעו את אנשי "הפועל" כי טיפול הולם בעולים וגיוסם לשורות ההתאגדות יצמצמו את ממדי המשבר שאליו נקלע הארגון. לכן הדגישו במרכז "הפועל" כי המטרה העיקרית הניצבת עתה לפניהם היא "ייסוד סניפים חדשים בשיכוני העולים החדשים".² על החשיבות הרבה שייחסו ב"הפועל" לקליטת העלייה אפשר ללמוד גם מדבריו של יצחק (פינסק) פנאי, שהיה מזכ"ל "הפועל" בשנים 1954-1962.

מלבד המניע של חיזוק כוחו של "הפועל" היו עוד מניעים לעידוד וטיפול הפעילות הספורטיבית בקרב העולים: הפעילות הספורטיבית נתפסה בעיני הממסד ובעיני אנשי מרכז "הפועל", שהיו חלק בלתי נפרד ממנו, כאמצעי יעיל להתמודד עם התופעות השליליות שהתפשטו בקרב העולים במקומות מגוריהם ועם הדימוי השלילי שנוצר להם הן בעיני עצמם והן בעיני סביבתם.

כשבעים אחוז מאנשי המעברות אינם עובדים, או עובדים בעבודות בלתי קבועות והם מטופלים במשפחות גדולות, רמת החיים היא נמוכה מאוד ומלחמת החיים המתמדת ואי השקט הנפשי המלווה אותם בחיי ההסתגלות מביאים את אנשי המעברות גם לחוסר העזה הגובלת עם רגשי נחיתות וחולשה. ברור, כי הספורט וההכשרה הגופנית הם התרופות הבדוקות לתופעות מעין אלה.³

הפעילות הספורטיבית שימשה לאנשי "הפועל" סכר בפני השפעתן של מפלגות הימין "הציוניים הכלליים" ובעיקר של תנועת החירות על העולים במעברות.⁴ מניע אחר לפעילותה של "התאגדות הפועל" בקרב העולים היה החשש מפני מצבם הפיזי והנפשי של ניצולי השואה. לשם כך פותחה במחלקה להכשרה גופנית ב"הוועד הלאומי"⁵ תכנית לרהביליטציה של העולים. בדברם על רהביליטציה התכוונו יוזמי התכנית לפעילות שנועדה להחזיר במידת האפשר את העולים לבריאות, לכושר עבודה ולעצמאות סוציאלית, או במילים אחרות – לשיקום גופני ונפשי של ניצולי השואה. תכנית הרהביליטציה כללה שלושה מרכיבים: שירות רפואי, שהיה אמור לכלול אבחון רפואי, נפשי וניתוחי, טיפולי שיניים, תזונה מתאימה, שיכון, הלבשה, יצירת תנאי מגורים ראויים, היגינה כללית ולבוש מתאים; אימון גופני "מתקן" שיכלול מחזור של אימון גופני ומשחקי תנועה לפחות פעם אחת ביום, במגבלות הרפואיות שמהן סבלו העולים; פעילות נופש ועיסוקים בשעות הפנאי, שהייתה מורכבת ממשחקים שונים ומבילויי נופש על שפת הים, בחורשה, במחנה וכדומה. התכנית הייתה אמורה להיות מיושמת כמעט בכל מקום שבו התרכזו עולים טרם עלייתם ארצה, ולאחר מכן גם בארץ ישראל. בביצוע התכנית נטלו חלק גופים שונים, כגון אונרר"א, הג'וינט, ארגוני הספורט השונים וקופת חולים (Simon, 1946).

בעמודים הבאים אתאר את פעילותה של "ההתאגדות לתרבות גופנית הפועל" בקרב העולים בשנותיה הראשונות של המדינה.

"ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל" ופעילותה בקרב העולים בשנותיה הראשונות של המדינה

א. "הפועל" ופעילותה במעברות ובמקומות היישוב של העולים

שם הסניף	תאריך הקמתו	ענפי ספורט עיקריים	מספר הספורטאים
ציפורי (ספוריה)	1950	כדורעף, כדורסל, כדורגל	כ-50
יקנעם	1 ביולי 1949	כדורסל, כדורעף, התעמלות	כ-45
טירה	1949	כדורעף, התעמלות	כ-30
תל-חנן	1949	כדורעף, כדורסל, התעמלות	כ-30
מושב צפון עתלית	1949	כדורסל, כדורעף, אתלטיקה	כ-30
תל-מונד	1950	שתי קבוצות כדורגל, אתלטיקה, אגרוף, ריקודי עם, קרב מגע	כ-200
אבן יהודה	1949	כדורגל, כדורעף	כ-35
מושב ינוב	1950	כדורגל, כדורעף; גם נשים נטלו חלק בפעילות	38
מושב בורגתא (אל-בורג)	1950	כדורגל, כדורעף	35
נוה - ימין	195	כדורגל, כדורעף	40
רינת-יה	1950	כדורגל, כדורסל, כדורעף	35
יהוד	28 ביולי 1949	כדורגל, כדורעף, טניס שולחן, אגרוף	50
אור יהודה (סקיה)	6 באוקטובר 1949	כדורגל, כדורסל, אגרוף	30
יד-אליעזר (סרפנד)	1949	כדורגל	כ-30
בית דגן	1949	כדורגל, טניס שולחן, אגרוף	60
משמר השבעה (עאזור)	1950	כדורגל, כדורעף, התעמלות, אגרוף, טניס שולחן	70
עקרון	1950	כדורגל, התעמלות, אתלטיקה, כדורסל	55
מסילת עוז (גבעתי)	1950	כדורגל, כדורסל	30

נוסף על אלו פעלו סניפים בקריית-שמונה (חלסה), נתיב השיירה, אגרו בנק (חדרה), בית ליד ומשמיע שלום (מסמיה).⁶

ב. "הפועל" ופעילותה בקרב העולים בערים שנכבשו מידי הערבים

נחום שושן (מילשטיין), מפקד הקורס למדריכים מקרב העולים החדשים בשעת שיעור (המקור "גורן כידון", מאוגוסט-ספטמבר 1951, עמ' 18)

שם הסניף	תאריך הקמתו	ענפי ספורט עיקריים
צפת	15 בינואר 1950	כדורגל, כדורסל, כדורעף, התעמלות עקב המרחק ממרכז הארץ התקיימה הפעילות בסניף בהדרכת מדריכים מקומיים
עכו	תחילת שנת 1949	כדורגל, כדורעף, כדורסל, טניס שולחן, ימאות בפעילות השתתפו בני נוער רבים
טבריה	תחילת שנת 1950	כדורגל ובעיקר ימאות
בית-שאן	פברואר 1951	כדורגל
רמלה	26 ביוני 1949	כדורגל, כדורעף, אגרוף, טניס שולחן. נוסף על אלה התקיימה פעילות בעוד ארבעה יישובי עולים באזור: בית עריף, כפר עזריה, מושב מצליח (רמלה ב') ומושב ישרש (רמלה ג'). בפעילות הספורטיבית שהתקיימה בכל הסניפים השתתפו כ-300 ספורטאים בוגרים ובני נוער
לוד	29 ביוני 1949	כדורגל, כדורסל, טניס שולחן, כדורעף, שחייה. הפעילות בענף ספורט זה התקיימה בבריכת השקיה שהייתה באחד הפרדסים והוסבה לשמש ברכת שחייה. בפעילות הספורטיבית השתתפו 70 ספורטאים
בית-שאן	9 באפריל 1950	כדורגל, כדורעף, אטלטיקה, טניס שולחן

ג. "ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל" ופעילותה בקרב העולים בערים הגדולות וסביבתן

תל-אביב-יפו

ליפו (שנכבשה על ידי צה"ל ב-13 במאי 1948) הובאו בשנים 1948–1953 כ-28,000 עולים (סיקרון, דמוגרפיה). "ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל" פנתה כבר במהלך הקרבות למחלקת העלייה בוועד הפועל וביקשה תקציב מיוחד להכשרתם של מגרש ספורט בג'בליה (גבעת עלייה) ואולם רחב ידיים במנשיה בנימוק של "דאגה לנוער ולילדים בקרב העולים שחינוכם הוזנח במשך השנים".⁷ הוועד הפועל נענה לפניית מרכז "הפועל" והקציב סכום כסף להכשרתם של מתקני הספורט ביפו. הפעילות הספורטיבית בסניף "הפועל" במקום החלה רשמית ב-1 בפברואר 1949. בסניף פעלו מחלקות רבות: כדורסל, כדורעף, טניס שולחן, שחייה, התעמלות, ריקודי עם, אגרוף (אלוף "הפועל", תואר קבוצתי לשנת 1950) וכדורגל (קבוצת הבוגרים השתתפה במשחקי ליגה ב'). כמו כן פעלו בסניף קבוצות נוער בכדורסל, כדורעף וטניס שולחן. פעילות זו התבצעה בפיקוחם של שבעה מדריכים. לתפקיד רכז הפעילות הספורטיבית בקרב העולים ביפו מונה בועז רסנר, מי שהיה מהפעילים הבולטים של "הפועל" במחנות שארית הפליטה בגרמניה ועלה ארצה בסוף שנת 1948 עם אחיו צבי, שהיה גם הוא מהפעילים הבולטים של "הפועל" במחנות העקורים.

סניף "הפועל" ביפו פעל במשך כעשרה חודשים כסניף משנה של "הפועל" תל-אביב, אך לאחר שנתגלו חיכוכים בין חברי הסניף ביפו לסניף בתל-אביב הן בנושאים כספיים והן בנושאים מקצועיים, ולאחר שבמרכז "הפועל" הבחינו בפוטנציאל הכמותי והאיכותי של העולים הן מבחינה ספורטיבית והן מבחינה פוליטית, הוחלט שם להקים ועדה מיוחדת וזו המליצה על הפרדת הסניף ביפו מסניף "הפועל" בתל-אביב והפעלתו כסניף עצמאי.⁸ בישיבת מזכירות מרכז "הפועל" שהתקיימה ב-15 בדצמבר 1949 נדונה דרישתם של העולים מבולגריה, שברובם הגדול נמנו עם חברי ההסתדרות ביפו, להתארגן ב"הפועל" כחטיבה עדתית-עצמאית נפרדת. בישיבה הודגש עוד כי הסניף מונה למעלה מ-200 ספורטאים פעילים הדורשים גישה וטיפול מיוחדים. עוד יודגש כאן כי אחד ממאפייניה הבולטים של התאגדות "הפועל" בתקופה שבין שתי מלחמות העולם היה שילובה של ההתאגדות במסגרת פעילותה של ההתאחדות העולמית של ספורט הפועלים הבין-לאומי. פעילות זו כללה בין השאר תחרויות בין-לאומיות בענפי ספורט שונים והשתתפות באולימפיאדות השונות של ספורט הפועלים שהתקיימו למעשה עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. בעקבות זאת הקימה התאגדות "הפועל" גם סניפים בארצות אירופה השונות בעיקר במזרח אירופה (גיל, 1977; קאופמן, 1993). בתום ויכוח וחילוקי דעות סוכם "לאפשר לעלייה הבולגרית להתלכד כסניף "הפועל" עצמאי ופתוח לכל חברי ההסתדרות".⁹ לסניף מונה ועד זמני שהורכב מחמישה חברים שייצגו את כלל הזרמים הפוליטיים וכלל העולים בעיר: עסקן עולי בולגריה, מזכיר מפא"י, מזכיר מפ"ם, מזכיר מועצת פועלי יפו ורכז הלשכה הכללית. כמו כן נבחרה ועדה מקצועית בת תשעה חברים בראשותו של בועז רסנר, שתפקידה היה לטפל בכל הנושאים המקצועיים.¹⁰

בסניף פעלה גם קבוצה של רוכבי אופניים שיצאו לטיולים להכרת הארץ. בשנת 1949 השתתפו בפעילויות השונות בסניף כ-250 ספורטאים עולים.¹¹ ב-12 ביוני 1950 נפתח עוד סניף של "הפועל" בגבעת עלייה (ג'בליה). הסניף מנה בשנת 1951 כ-200 ספורטאים מקרב העולים הבוגרים ובני הנוער שהיו פעילים באלה: כדורגל, כדורעף, כדורסל, אתלטיקה וטניס שולחן.¹² ב-16 בפברואר 1950 נפתח סניף של "הפועל" גם בכפר סלמה (שלם), ופעלו בו ארבע מחלקות: כדורגל, אגרוף, התעמלות ואתלטיקה. את הפעילות בסניף ריכזו שלושה מדריכים שעבדו בשיתוף פעולה עם הסניף שבשכונת התקווה. בשנת 1951 נוספה לסניף גם מחלקת כדורעף. כמו כן נבנה במקום גם צריף ששימש מועדון שבו יוכלו להיפגש חברי "הפועל" במקום ולקיים פעילות תרבותית ופוליטית.¹³ במקום החלה לפעול בסוף שנת 1951 גם קבוצת נערים בכדורגל נוסף על קבוצת הבוגרים. בחודש פברואר 1950 נבחנה אפשרות לפתוח סניף חדש של "הפועל" בקרב העולים שישבו בגבעת עמל (ג'מוסיין).¹⁴ ענפי הספורט שבהם הצטיינו העולים מיפו היו אגרוף, טניס שולחן, כדורעף וכדורסל. בשנת 1950 הוחלט לקיים את משחקי חצי הגמר והגמר של אליפות "הפועל" בכדורעף ביפו ובעכו. הנימוקים היו אלה:

1. "לתת הזדמנות לסניפי "הפועל" של העולים החדשים, להראות את הישגינו בענפים אלה";¹⁵

2. לקיים את המשחקים דווקא באותם מקומות שבהם התקיימה פעילות אינטנסיבית בענפי ספורט אלה.

תחום נוסף שבו התקיימה פעילות רחבה בקרב העולים בסניפי "הפועל" ביפו היה ענף הימייה. גלי העלייה הגדולה של ראשית שנות החמישים חייבו את הכשרתם של עוד ימאים לצי הישראלי. במרכז "הפועל" ראו בעולים החדשים שישבו בעיקר בערים שבהן היה אפשר לקיים הכשרה זו – טבריה, עכו ויפו – פוטנציאל איכותי לענף זה.¹⁶ לשם כך הוקצה בשנת 1950 שטח מיוחד בנמל יפו, שבו היה אפשר לאחסן את הסירה ששימשה לאימונים, ובו היה אפשר לקיים את פעילות ההדרכה לעולים.

עולים רבים עסקו גם באגרוף, בין השאר משום שהעיסוק בספורט זה עזר לדעתם של מנהיגי "הפועל" לפיתוח תכונות אופי שהיו חשובות דווקא לעולים החדשים, כגון כיבוש הפחד, פיתוח האומץ והרצון לקרב. כל אלה יכשירו לדעתם את העולים "לפגוש את הסכנה בעיניים פקוחות, בלי מורד לב... כל זה חשוב לצעירי ארצנו לקראת המבחנים העוליים לבוא בדרך חייהם ויצירתם. אנו מחויבים בזה למעננו ולמען מפעלנו".¹⁷ כלומר, העיסוק באגרוף נועד אפוא לדעתם של אנשי "הפועל" להכשיר את העולים החדשים הן לביצוע משימות לאומיות והן לביצוע משימות פנימיות "מיוחדות" בשירות ההסתדרות ומפא"י. סניפים נוספים של "הפועל" נפתחו במעברת בת-ים ובמעברת יד המעביר.¹⁸ במחצית השנייה של שנות ה-50 נפתחו סניפים של "הפועל" גם בשיח' מוניס, עבר הירקון וקריית שלום.¹⁹

חיפה וסביבתה

בשנים 1948–1953 התיישבו בחיפה 18,000 עולים (סיקרון, דמוגרפיה). את הפעילות הספורטיבית שם בקרב העולים ניהל צבי רסנר. עיקר הפעילות נעשתה דווקא במעברות ובמקומות היישוב סביב חיפה, כגון בית שערים, יקנעם, כפר חסידים.²⁰ עוד סניפים של ה"פועל" נפתחו בטירה, במחנה דוד, כפר אתא, קריית עמל, כרדני ובת גלים.²¹ במחצית השנייה של שנות ה-50 התרחבה פעילות ה"פועל" בקרב העולים באזור חיפה וכללה כ-30 סניפים, בין השאר באזור הגליל המערבי, עכו, נהריה ויישובי עולים קטנים יותר.

ירושלים וסביבתה

בשנים 1948–1953 נקלטו בירושלים וסביבתה כ-8,000 עולים (סיקרון, דמוגרפיה). בדומה לשאר חלקי הארץ גם שם החלה הפעילות בסניפי ה"פועל" בקרב העולים מיד עם בואם לעיר. שני הסניפים הראשונים נפתחו בחודש פברואר 1950 בקטמון ובעין כרם והם פעלו כסניפי משנה של סניף ה"פועל" המרכזי בעיר.²² בסניף ה"פועל" בקטמון פעלו ארבע מחלקות: התעמלות, אגרוף, אתלטיקה וכדורעף, ואילו בסניף ה"פועל" בעין כרם פעלו מחלקות אתלטיקה, אגרוף, כדורסל וטניס שולחן. בשנת 1951 נפתחו סניפים של ה"פועל" גם בשכונת היובל וביישובי פרוזדור ירושלים.²³

שנת 1954 סימלה נקודת מפנה כפולה בפעילותו של סניף ה"פועל" בירושלים בעניין העולים: הראשונה הייתה הרחבת הפעילות לכיוון יישובי הפרוזדור: צובה, כיסלון ואשתאול,²⁴ והשנייה הייתה השקעה בתשתיות. ואכן בבית שמש, עמינדב ומקומות אחרים הוקמו מגרשי כדורסל מוארים כדי לקיים בהם פעילות ספורטיבית גם בשעות החשכה ובכך להאריך את שעות הפעילות. בשנת 1956 פעלו 15 סניפים של ה"פועל" ביישובי העולים בפרוזדור ירושלים.²⁵

ד. פעילויות ספורט נוספות בקרב העולים בשנותיה הראשונות של

המדינה

ימי ספורט

כבר בעיצומה של מלחמת השחרור הוחלט במרכז ה"פועל" לקיים כינוס ספורטיבי שיהיה מיועד לעולים חדשים בלבד. בחוזר של מזכירות מרכז ה"פועל", שנשלח לכל סניפי ה"פועל" ולמועצות הפועלים בכל רחבי הארץ, הודגשה חשיבותו הרבה של הכינוס לעולים הן מבחינה חברתית: "הכינוס יסייע לקליטתם בארץ", והן מבחינה פוליטית ואידיאולוגית: "הכינוס יקרם לרעיונות ספורט הפועלים ומפלגות הפועלים".²⁶ הכינוס לא יצא בסופו של דבר אל הפועל משום שאי אפשר היה לקיימו בעת הקרבות. לקראת סיומה של שנת 1952 הוחלט במרכז ה"פועל" להקים שתי קבוצות בכדורסל ובטניס שולחן שתהיינה למעשה נבחרות ה"פועל" של העולים במעברות. התחרות הראשונה התקיימה ב-22 בנובמבר 1952. בד בבד התקיימו תחרויות על גביע ה"פועל" למעברות בכדורעף ובטניס שולחן לבוגרים ובני נוער. בדוח על הפעילות שהוגש למרכז ה"פועל" צוין: "**המפעל הזה היה מפעל של בוגרים נלהבים**".²⁷ כמו כן החלו סניפי ה"פועל" במעברות וביישובי העולים להשתתף באליפות

"הפועל" ובאליפויות ישראל בענפי ספורט שונים. בליגה השלישית לכדורגל (ליגה ג') שיחקו קבוצות "הפועל" ממעברות בית ליד, בני ברק, טירה, קדימה וקריית אוננו. בליגה לנוער שיחקו קבוצות "הפועל" ממעברות הרצלייה וראשון לציון מזרח. והיו בהם גם זוכים: בתואר אלוף ישראל באגרוף במשקל בינוני לשנת 1953 זכה חיים נעסה מסניף "הפועל" שבמעברת סקיה ב' (אור יהודה). ובטניס שולחן זכו שתי שחקניות מסניף "הפועל" שבמעברת באר-יעקב במקומות הראשונים בכל התחרויות הארציות. ב-18 באפריל 1953 נערך בפתח תקווה מרוץ שדה מיוחד לספורטאי המעברות. במקומות הראשונים זכו אתלטים ממעברת סקיה ב'. כן התקיימו תחרויות בכדורעף ובהן זכו בכורה הקבוצות מסניפי "הפועל" שבמעברות גבעת ברנר וחולון.²⁸ גולת הכותרת של מפעלי הספורט שארגנה "הפועל" ליישובי העולים היה יום ספורט שהתקיים במעברת סקיה א' (אור יהודה) בחג השבועות 20 במאי 1953. זכות ההשתתפות ביום הספורט ניתנה לעולים חדשים בלבד,²⁹ והשתתפו בו כ-500 ספורטאים מ-22 מעברות ומשני יישובי עולים. הכינוס עצמו זכה להדים רבים בעיתונות הספורט של אותה תקופה.³⁰ בשבת ה-29 באוגוסט 1953 התקיים יום ספורט למעברות ויישובי העולים במושב העולים ינוב א' שבשרון והשתתפו בו רבים מסניפי "הפועל". תכנית האירוע כללה תחרויות בכדורעף, מרוץ שדה, מפגן התעמלות, ג'יו ג'יטסו, אקרובטיקה ותחרות אגרוף.³¹ יום ספורט נוסף לסניפי "הפועל" במעברות וביישובי עולים התקיים ב-13 בנובמבר 1954 בקריית אוננו. ביום הספורט השתתפו מאות ספורטאים עולים: ביום הספורט התקיימו תחרויות בענפי ספורט שונים: תחרויות בזק בכדורעף וכדורסל, טניס שולחן, קליעה למטרה ברובה בעל קליבר זעיר במטווח מיוחד שהוכן לצורך זה, מחניים ואתלטיקה. בתום התחרויות נערך מפגן התעמלות בהשתתפותם של כ-300 ילדים וילדות.³² בסיומו של יום הספורט נערך משחק כדורגל בין נבחרת הדרום של "הפועל" לנבחרת המעברות באזור תל-אביב. על החשיבות הרבה שייחסו במרכז "הפועל" לפעילות הספורטיבית בקרב העולים ועל המניעים לפעילות זו אפשר ללמוד גם מהכתוב: "כמובן שסניפי ה'פועל' במעברות אינם מבחינה אירגונית אותן היחידות כמו סניפי 'הפועל' בערים, במושבות ובכפרים. כ-70% מאנשי המעברות אינם עובדים ו/או עובדים בעבודות בלתי קבועות והם מטופלים במשפחות גדולות. רמת החיים היא נמוכה מאד ומלחמת החיים המתמדת ואי השקט הנפשי המלווה אותם בחיי ההסתגלות מביאים את אנשי המעברות גם לחוסר העזה הגובלת עם רגשי נחיתות וחולשה. ברור כי הספורט וההכשרה הגופנית הן התרופות הבדוקות לתופעות מעין אלה. "הפועל" המאפשר להם את הפעולה הספורטיבית מביא לחיזוקם של אנשי המעברות ויישור גוון יותר מאשר כל פעולה אחרת בין אם מטעם ההסתדרות או מחוצה לה".³³

כינוסים

בינואר 1955 תוכנן כינוס ספורט ארצי של סניפי "הפועל" ביישובי העולים. מועד הכינוס נקבע לפסח של אותה שנה ביפו, לציון סיום שלוש שנים של פעילות אינטנסיבית במעברות וביישובי העולים.³⁴ המארגנים קבעו כי בחודשים ינואר-מרס יתקיימו משחקים מוקדמים, בכדורגל, כדורעף וכדורסל בין סניפי "הפועל" ביישובי העולים ובמעברות על גביע העליות,

ומשחקי הגמר ייערכו במועד הכינוס. כמו כן תכננו מארגני הכינוס לקיים נשף חגיגי בערב הפתיחה של הכינוס, שיכלול תהלוכה המונית ברחובות תל-אביב-יפו, מפגן התעמלות המוני ומרוץ רחובות למרחק של 3 ק"מ בהשתתפותם של מאות רצים מיישובי העולים והמעברות.³⁵ הכינוס לא יצא לפועל בסופו של דבר. לעולים הוקדש מקום מיוחד גם בכינוס השישי של "הפועל", שהתקיים בין ה-10 ל-17 במאי 1956. בכינוס התקיימה תחרות בזק בכדורגל על מגרש "הפועל" תל-אביב בהשתתפותן של 12 קבוצות מיישובי העולים על גביע יישובי העולים.³⁶

הקמת סל"ע (ספורט לעולים)

בשנת 1955 הוקם, ביזמה משותפת של הסוכנות היהודית והמרכז לתרבות וחינוך של הוועד הפועל, גוף לפעולה ספורטיבית ביישובי העולים שנקרא: סל"ע-ספורט לעולים. הרעיון להקמת סל"ע היה של אנשי ה"התאגדות לתרבות גופנית" "הפועל" שפנו בתחילת שנת 1955 לראשי ההסתדרות וביקשו את עזרתם "להקמת מוסד משותף להחדרת הפעולה הספורטיבית בקרב העולים, ע"י הקמת סניפים, ציודם והכוונתם"³⁷ ואכן, הוקם המוסד כאמור. התקציבים לקיום הפעילות הגיעו מהוועד הפועל של ההסתדרות, הסוכנות היהודית והממשלה, ואילו אנשי "הפועל" היו אמורים לקבוע את התכנית המעשית לפעילותו של המוסד. ב"הפועל" תלו תקוות רבות, בעיקר מבחינה כלכלית, בגוף החדש שהוקם משום שעד אז נשאה "הפועל" כמעט לבדה בנטל הכספי של הפעילות בקרב יישובי העולים. מטרת סל"ע הייתה לארגן פעולה ספורטיבית סדירה ושיטתית ביישובי העולים, לבסס אותה ולעודדה על ידי הקמת מתקנים, הכשרת מדריכים מקרב נוער היישובים והמעברות ואספקת ציוד ומכשירי ספורט. ראשון המפעלים של סל"ע היה קורס למדריכים ביישובי העולים, שנפתח בחולון ב-12 באוגוסט 1955.³⁸ פעילותו של סל"ע נתקלה בקשיים רבים בעיקר כלכליים שלא הותירו בידי אנשי "הפועל" ברירה אלא לפנות לזלמן שז"ר, שהיה אז היו"ר בפועל של הסוכנות היהודית. אנשי "הפועל" נפגשו עמו באפריל 1956 וביקשו את עזרתו בהגדלת תקציבה של סל"ע.³⁹ ב-28 בספטמבר 1956 התקיימה פגישה נוספת בין הצדדים, ובמהלכה סוכם כי הסוכנות תגדיל את תקציבה למימון פעולותיו של סל"ע. פעילות סל"ע פסקה בהדרגה בשנת 1958.⁴⁰

הקורסים להכשרת מדריכי ספורט מקרב העולים

בשנים הראשונות לקום המדינה הוכשרו אלפי עולים על ידי "ההתאגדות לתרבות גופנית – הפועל" להיות מדריכי ספורט בקורסים שהתקיימו מטעמה (פורמן, 2008).

סיכום

נושא השתתפותם של ארגוני הספורט בכלל וה"התאגדות לתרבות גופנית – הפועל", ארגון הספורט הגדול במדינה, בפרט בתהליכי קליטתם של העולים בשנותיה הראשונות של המדינה ובהתמודדותם עם הקשיים שעמדו בפניהם לאור התיאוריות הסוציולוגיות המקובלות, לא נדונה עד עתה כלל במחקר הסוציו-היסטורי. מחקר זה הוא למעשה ניסיון ראשון מסוגו להתמודד עם בעיה זו, לבחון ולבדוק את המניעים שהביאו לפעילותה של התאגדות "הפועל" בקרב העולים, את היקפה של הפעילות ואת מידת הצלחתה לאור התיאוריות המקובלות. המסקנות העיקריות שעולות מניסיון זה הן אלה:

1. נוסף על הרצון לשפר ולהיטיב את מצבם של העולים היו עוד מניעים לפעילותה של התאגדות "הפועל" בקרב העולים.
2. הפעילות הספורטיבית בקרב העולים הייתה רחבת ממדים וכללה כ-100 סניפים ואלפים רבים של עולים.
3. פעילות זו לא שיפרה את מצבם של העולים ככלל, אלא אך של מעטים בהם. עובדה זו מחזקת למעשה את התיאוריות הסוציולוגיות המקובלות, ובמיוחד את תיאוריית הקונפליקט.

הערות

1. המכון לחקר תנועת העבודה והחלוץ ע"ש פנחס לבון, להלן, מ.ל. "הפועל" בין מועצה למועצה, דו"ח מפעילות ההתאגדות, מאי 1944 - אפריל 1949 "המשבר הארגוני הגיע לשיאו בשנים 1945 - 1949" 4. להלן, מ.ל.
2. מ.ל, IV 244.483, מכתב ממרכז "הפועל" למשקי עמק חפר והשומרון, מ-20 בינואר 1949.
3. מ.ל, "הפועל" 1953, ינואר 1954, עמ' 48, פעולות "הפועל" במעברות, ללא ציון שם המחבר.
4. מ.ל, IV 244.247, "תוכנית הפעולה ל"הפועל" לחצי שנה עד פסח תש"ט מ-10 בנובמבר 1948, שם, שם, עמ' 26. מכתב ממרכז "הפועל" לוועדה המרכזת מ-1 בפברואר 1949 מ.ל, IV.244.483. פרוטוקול ישיבת הוועד הפועל מ-23 בפברואר 1950, עמ' 4. פרוטוקול ישיבת הוועד הפועל מ-21 במרץ 1951, עמ' 11-12, ראה מ.ל, IV 208.8145, מכתב ממרכז "הפועל" לוועדה המרכזת מ-12 באוגוסט 1956: "מול פעולתם של תנועת החרות והציונים הכללים באמצעות בית"ר ומכבי, יש להקים כוח הסתדרותי מלוכד (גם באמצעות פלוגות הסדרן) במסגרת סניפי 'הפועל' ביישובי העולים..." במכתב הועלתה הצעה להקים את פלוגות הסדרן ביישובי העולים על מנת לפגוע בכל מי שדעותיו הפוליטיות שונות בעיקר בחברי תנועת החרות והציונים הכלליים. פרוטוקול ישיבת הוועד הפועל מ-2 במרס 1958, עמ' 143: "הפועל" זהו הכלי היחיד שדרכו אפשר להגיע לשכבות הנחשלות ולהציל נוער מציפורני חרות..."
5. המחלקה להכשרה גופנית הוקמה בשנת 1939 לפי הצעותיהם של ד"ר אברהם כזנלסון וד"ר עמנואל סימון ופעלה במסגרת הוועד הלאומי. מחלקה זו הייתה למעשה המוסד הממלכתי הראשון לחינוך הגופני בארץ. תפקידיה היו 1. הכשרת מורים ומדריכים לחינוך הגופני; 2. ארגון השתלמויות; 3. הוצאת ספרות מקצועית בנושא הספורט; 4. דאגה לבריאות; 5. טיפול בנושא הסברה ותעמולה. ראו: הארכיון ע"ש צבי נשרי במכון וינגייט, AD 2.2.33.
6. ראה, מ.ל, IV.244.706, והרי הפרטים על הסניפים בריכוזי העולים החדשים מ-3 בינואר 1951. IV 244.706, דיווח ממרכז הפועל למחלקה להכשרה גופנית מ-8 בדצמבר 1949. IV.244.581, דיווח ממרכז הפועל למחלקה להכשרה גופנית מ-11 בפברואר 1951. IV.244.630, "דוח על הקמת סניפי הפועל במושבי העולים, ללא תאריך" כנראה מחודש יוני 1951.
7. מ.ל, IV.244.243, פרוטוקול ישיבת המזכירות, מ-19 בספטמבר 1948. מ.ל, IV.244.243, מכתב ממרכז "הפועל" למחלקת העלייה בוועד הפועל מ-22 בספטמבר 1948. גורן כידון, אוקטובר, 1949, עמ' 6. "סניף 'הפועל' בתל-אביב, מתוך תזכיר שהוגש למועצת פועלי תל-אביב. "בהקמת סניף יפו הושקעו כספים ניכרים

- וכוחות רבים, התגברנו על מכשולים קשים וגדולים והצלחנו לרכז נוער מהעולים החדשים. לאחר ביסוסו הועבר ניהול הסניף לחברים מקומיים ואנו מוסיפים לתמוך בעצה ובמעשה בסניף החדש".
8. מ.ל, IV.244.588, מכתב ממרכז "הפועל" לוועד הפועל, המחלקה תרבות לעולה מ-19 באוגוסט 1949.
9. מ.ל, IV.244.301. מצב זה נשאר בעינו עד לסוף שנת 1953, אז ביקשו אנשי הסניף ביפו לשוב ולהתאחד עם סניף "הפועל" תל-אביב.
10. מ.ל, IV.244.588, מרכז "הפועל" – אינפורמציה לחברי המזכירות מ-21 באוגוסט 1949.
11. מ.ל, IV.244.588, מכתב ממרכז "הפועל" למדור לתרבות העולה בוועד הפועל מ-26 ביולי 1949. שם, שם, מכתב ממרכז "הפועל" למדור לתרבות העולה בוועד "הפועל" מ-19 באוגוסט 1949. שם, שם, מכתב ממרכז הפועל למועצת פועלי תל-אביב-יפו, ועד פועלי יפו מ-21 באוגוסט 1949.
12. מ.ל, IV.250.296, מכתב למזכירות מועצת פועלי תל-אביב-יפו. סקירה על הסניף בגבעת עלייה מ-3 ביוני 1951.
13. מ.ל, IV.250.296, סקירה מוגשת למועצת פועלי תל-אביב-יפו על פעילות סניף "הפועל" בסלמה-ספורט, כנראה בינואר 1952.
14. מ.ל, IV.244.301, מכתב ממרכז "הפועל" לסניף "הפועל" בתל-אביב מ-23 בפברואר 1950.
15. מ.ל, IV.244.455, מכתב מדב פרוסק במרכז "הפועל" לסניפי "הפועל" בתל-אביב, גבעת חיים, חיפה, חולון, מזרע, משמר העמק, יפו ועכו מ-19 בפברואר 1950.
16. מ.ל, IV.244.302, מכתב ממרכז "הפועל" לח' יבנאי הקרן לעבודה עברית בוועד הפועל מ-27 באפריל 1949. מ.ל, IV.244.588, מכתב ממרכז "הפועל" למחלקת תרבות לעולה בוועד הפועל מ-26 ביולי 1949: "הוועדה הימית המרכזית עושה מאמצים כדי לספק סירות ליפו ולעכו להקים שם פלוגות ימיות..."
17. "עוזנו", תש"ח.
18. מ.ל, IV.244.579, מכתב ממועצת פועלי תל-אביב-יפו, לוועד הפועלים בת-ים מ-6 בספטמבר 1951. מ.ל, IV.244.705, מכתב ממרכז "הפועל", לוועדת הדיור המרכזית בסוכנות היהודית מ-20 באוגוסט 1951. ובו ביקשה למצוא דיור למדריך הספורט נעסה שהועבר ממעברת כוכב (אור יהודה) למעברת בת-ים. מ.ל, IV.44.581, מכתב ממרכז "הפועל" למחלקה להכשרה גופנית, הקריה תל-אביב מ-5 בפברואר 1951. גורן כידון, 3 במרס 1951, "במרכז ובסניפים – הפעולה במעברות", עמ' 15.

19. מ.ל. "הפועל" 1956, עמ' 16. א' שטיין. ל' קופרשטיין (עורכים), מערכות פועלי תל-אביב-יפו, תל-אביב, 1957, עמ' 329. ראה גם, מ.ל. IV.250.298 מכתבו של ז', קלזון מנהל המחלקה לשכונות מתאריך 7 ביולי 1957 למחלקה להכשרה גופנית בירושלים ובו בקשה להקצבה כספית עבור הפעילות הספורטיבית בשיח' מוניס וגבעת עמל "המיושבות עולים חדשים ומאוכלסות בנוער רב" ההדגשה במקור "עד כה אורגנו קבוצות להתעמלות, לאיגרוף, לכדורסל ולריקודי עם".
20. מ.ל. IV.250.27.5.136, מכתב מס' 479 מ-2 במאי 1951 "ההתאגדות לתרבות גופנית "הפועל", סניף חיפה, למרכז "הפועל". במכתב מבקש מזכיר נוער "הפועל" בחיפה הקצבה כספית ממחלקת העלייה בוועד הפועל לשם קיום פעילות ותשלום למדריכים שיארגנו את הפעילות הספורטיבית בקרב נוער "הפועל" בארבעת ריכוזי העולים.
21. שם, שם, מכתב בחתימתו של א' רכס, מ-11 ביוני 1951. אותו מכתב נמצא גם במ.ל., IV.208.10905 מ-20 ביוני 1951. במכתב התייחסות גם לסניף "הפועל" בנהריה. מ.ל., IV.208.10906, מכתב ממרכז "הפועל" למחלקה לארגון בוועד הפועל, "פעולותינו במעברות". במכתב מוזכרים שני סניפים של "הפועל" שנפתחו במעברות באזור הצפון, כורדני וקריית שמואל. המכתב מתאריך 16 בינואר 1951. מ.ל., IV.244.705, מכתב ממרכז "הפועל" לחבר ראושניץ בסניף "הפועל" בכורדני מ-21 באוגוסט 1951. במכתב נמסרה אינפורמציה על עיכוב בהעברת ההקצבה הכספית לסניף. מ.ל., IV.244.707, השתתפות מועצות הפועלים בהחזקת סניפי "הפועל" מ-2 בדצמבר 1951. במעברות פעלו שני מדריכים מטעם "הפועל", מ.ל., IV.244.706 מכתב ממרכז "הפועל" לסניף "הפועל" חיפה מתאריך 17 בינואר 1951.
22. "סניף "הפועל" בירושלים הקים שני סניפי משנה בקטמון ובעין כרם. "סניפים חדשים אלה ירכזו בעיקר עולים חדשים". גורן כידון, פברואר, 1950, עמ' 22, "על המצב בסניפי "הפועל". ראה גם, גורן כידון, ינואר, 1951, עמ' 3. מ.ל., IV.244.639, מכתב ממרכז "הפועל", למרכז התרבות וההסברה בוועד הפועל, מ-30 במרס 1951 ובו בקשה להקצבה כספית בשביל סניף "הפועל" בעין כרם.
23. מ.ל., IV.244.630, דיווח ממרכז "הפועל" לגזברות הוועד הפועל מ-25 ביוני 1951.
24. הארכיון הציוני המרכזי, S.61.288, מכתב מר/4 / 2 - 1576 מ-24 בנובמבר 1953 ממרכז "הפועל" לסוכנות היהודית בירושלים. במכתב פורטו הפעילויות הצפויות לקראת שנת 1954. במכתב נכללה גם בקשה לסיוע כספי בשביל פעילויות ספורט בקרב העולים החדשים.
25. מ.ל. "הפועל" 1956, עמ' 16.
26. מ.ל. IV.244.243, חוזר מס', 10, הוועד המרכזי, "ההתאגדות לתרבות גופנית "הפועל" מ-30 בספטמבר 1948.

27. מ.ל, IV.244.871, פרוטוקול מס' 32, (136), מ-23 בנובמבר 1952.
28. מ.ל, "הפועל" 1953, הוועד המרכזי, ינואר 1954, עמ' 49-50.
29. מ.ל, IV.250.136, תקנון יום הספורט מ-4 במאי 1953. "יכולים להשתתף בתחרויות רק חברים המתגוררים במעברות ויישובי העולים". המקצועות שבהם היה אפשר להשתתף ביום הספורט היו תחרויות בזק בכדורגל לבוגרים ונוער, כדורעף לבוגרים ונוער, תחרויות ראוה באגרוף ובטניס שולחן, מפגני קבוצות בהתעמלות וריקודי עם ותחרות קבוצות במשיכת חבל. יש לציין כי חלק ממקצועות האתלטיקה לנוער היו מיועדים גם לבנות, למשל הדיפת כדור ברזל, קפיצה למרחק וריצת 60 מ'.
30. מ.ל, ספורט לעם, מס' 35, מ-24 המאי 1953, עמ' 4, ספורט לעם, מס' 36, מ-31 במאי 1953, עמ' 6. "הפועל" 1953, עמ' 4. בתחרויות הבזק בכדורגל השתתפו 22 קבוצות בוגרים מסניפי "הפועל" במעברות וביישובי העולים: בית ליד, סקיה א', באר-יעקב, קדימה, בני ברק א', בני ברק ב', רבסיה, כפר נחמן, קריית אונו, נהריה, סקיה ב', באר-יעקב, הדר יוסף, מזרח ראשון לציון, כפר ענה ותלפיות. בטורניר זכתה במקום הראשון הקבוצה ממעברת בית ליד לפני הקבוצה ממעברת סקיה א'. בבכורה שבקבוצות הנוער זכתה הקבוצה ממעברת מזרח ראשון לציון לפני הקבוצה ממעברת סקיה א'. בתחרויות הכדורעף השתתפו 14 קבוצות "הפועל" מהמעברות ויישובי העולים. מקרב הבוגרים השיגה מקום ראשון הקבוצה ממעברת נחלת יהודה לפני הקבוצה ממעברת קריית אונו, ובקרב קבוצות הנוער הקבוצה ממעברת פתח תקווה לפני הקבוצה ממעברת נהריה. כן נכלל בתכנית של יום זה מפגן התעמלות בהשתתפותם של כ-60 ילדים ממעברת סקיה א' ו-ב', כפר ענה וחיריה. כמו כן התקיימו תחרויות ראוה באגרוף ובריקודי עם.
31. מ.ל, "הפועל" 1953, עמ' 50. ארכיון מכון וינגייט ע"ש צבי נשרי, 5.10/25, הזמנה ליום הספורט.
32. מ.ל, ספורט לעם, מס' 7 מ-14 בנובמבר 1954, עמ' 6.
33. מ.ל, "הפועל" 1953, עמ' 48.
34. מ.ל, IV.244.872, פרוטוקול מס' 37, (1) מ-2 בינואר 1955. מ.ל, IV.244.872, פרוטוקול מס' 7 מ-27 בפברואר 1955.
35. מ.ל, IV.244.872, פרוטוקול מס' 37 (1) מ-2 בינואר 1955, פרוטוקול מס' 7 מ-27 בפברואר 1955. על תכנית הכינוס ראה ארכיון מפלגת העבודה ע"ש משה שרת בית ברל, מפ' 19-118 מ-10 בינואר 1955 ומ.ל, IV.208.8145, מכתב ממרכז "הפועל" למרכז לתרבות וחינוך בוועד הפועל, מפ' 19-311 מ-25 בינואר 1955.
36. מ.ל, ספורט לעם, מס' 34 מ-13 במאי 1956, עמ' 1. בגביע זכתה קבוצת "הפועל" רמלה.

37. מ.ל, IV.208.8145, תזכיר להארת בעיות התקציב ממרכז "הפועל" לראשי ההסתדרות, מר/4/2 – 101 מ-9 בינואר 1955.
38. מ.ל, ספורט לעם מ-26 ביוני 1955, עמ' 6. ספורט לעם, מ-14 באוגוסט 1955, עמ' 2. דף לפעילים מס' 1, ספטמבר, 1955.
39. מ.ל, IV.208.8145, מכתב ממרכז "הפועל" מר/2/16/2160 לזלמן שז"ר מ-14 ביוני 1956.
40. מ.ל, "הפועל" 1957, עמ' 2-3. "הפועל" 1958, עמ' 3. הפעילות פסקה בעיקר עקב קשיים כלכליים.

רשימת המקורות

- אלתרמן, נ. (2000). **הטור השביעי (ריצתו של העולה דנינו)**. עמ' 100-101. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- בן-פורת, א. (2003). **כדורגל ולאומיות**. תל-אביב: רסלינג.
- בר-יוסף, ר., ופדן, ד. (1964). עדות המזרח בגיבוש המעמדי של ישראל. **מולד, י"ב**, נובמבר, 516-504.
- ברקאי, ח. (תש"ן). **ימי בראשית של המשק הישראלי**. ירושלים: מוסד ביאליק.
- גיל, ע. (1977). **פרקים בתולדות תנועת ספורט הפועלים היהודית באירופה בתקופה שבין שתי מלחמות העולם**, סדרת המונוגרפיות של מכון וינגייט, (מס' 3). נתניה: מכון וינגייט לחינוך גופני.
- דריבין, ר. (1968). תרומת ביה"ס ללימוד נורמות. **מגמות, ט"ז**, 115-136.
- הכהן, ד. (עורכת) (תשנ"ח). **קיבוץ גלויות עלייה לארץ ישראל**. ירושלים: יד יצחק בן צבי מרכז זלמן שז"ר, עמ' 285-315.
- טיר, מ. (2000). **רלף קליין**. תל-אביב: אלפא.
- יוגב, א., ואיילון, ח. (1988). השפעת הרקע העדתי והסטטוס החברתי על מסלול הלימודים העל ייסודי. **מגמות, י"ד**, 120-139.
- ליסק, מ. (תשנ"ט). **העלייה הגדולה בשנות ה-50, כישלונו של כור ההיתוך**. ירושלים: מוסד ביאליק.
- ליסק, מ. (תשמ"ז). מדיניות העלייה בשנות ה-50, כמה היבטים ארגוניים והשלכותיהם החברתיות, בתוך מ. נאור (עורך), **עולים ומעברות 1948-1952, מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר** (עמ' 9-18). ירושלים: יד יצחק בן צבי.
- ליסק, מ., והורביץ, ד. (1977). **מיישוב למדינה**. תל אביב: עם עובד.
- ליסק, מ. (תשנ"ו). **א"י הראשונה וא"י השנייה**. בתוך ד. עופר (עורכת), **בין עולים לוותיקים** (עמ' 1-19). ירושלים: יד יצחק בן צבי.
- סימון, א. (1953). על מבנה החינוך היסודי בעיר עולים אחת. **מגמות, ד**, 383-390.
- סימון, א. (1957). על הישגיהם הלימודיים של ילדי עולים בנגב. **מגמות, ח**, 343-368.
- סיקרין, מ. (2004). **דמוגרפיה**. ירושלים: כרמל.
- פורמן, ב. (2008). ההתאגדות לתרבות גופנית "הפועל" והקורסים להכשרת מדריכי ספורט מקרב העולים בראשית שנותיה של המדינה. **מורשת ישראל, 5**, 159-176.

פורמן, ב. (2005). **ההתאגדות לתרבות גופנית הפועל ומעורבותה בקליטת עלייה בשנים 1960-1946**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן.

פייגין, נ., והנגבי, ר. (2004). תרומת הספורט לביה"ס כארגון. בתוך נ' פייגין ור' לידור (עורכים), **זה רק ספורט** (עמ' 50-68). אוניברסיטת תל-אביב: הוצאת רמות.

קאופמן, ח. (1993). **"הפועל" בתקופת המנדט 1923-1936**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה.

Boyle, R. (1963). **Sport-mirror of American life**. Boston: Little Brown.

Broh, A. (2002). Linking extracurricular programming to academic achievement who benefits and why? **Sociology of Education**, **75**, 69-91.

Callahoun, D. (1987). **Sport culture and personality**. Champaign, IL: Stipes Publishing Company.

Coakley, J. (1993). Socialization and sport In R. Singer, M. Murphey & K. Tennant. (Eds), **Handbook of Research on Sport Psychology** (pp. 571-586). New York: Macmillan press.

Coleman, J. (1961). Athletics in high school. **Annals of the American Society of Political and Social Science**, 20-43.

Durkheim, E. (1956). **Education and sociology**. Illinois: Free press Glencoe.

Eitzen, S. (1992). Sport and ideological contradictions: Learning from the cultural framing of Soviet values. **Journal of Sport and Social Issues**, **16**, 145-149.

Feigin, N. (1994). Participation in high school competitive sport subversion of school mission or contribution to academic goals? **Sociology of Sport Journal**, **11**, 211-230.

Harris, O. (1991). Athletics and academic contrary or complementary activities. In G. Jarvie (Ed.), **Sport racism and ethnicity** (pp. 124-150). London: Falmer Press.

Hobsbawm, E. (1992). **Nation and nationalism since 1780**. New York: Cambridge University Press.

Kleiler, D., & Robert, G. (1981). The effects of sport experience in the development of social character an explanatory investigation. **Journal of Sport and Psychology**, **3**, 11-22.